

work and art of Daria Viconskaya were surprisingly innovative, extremely relevant and expressed the most recent ideas of the development of Ukrainian culture in the context of European culture.

Key words: *Daria Vikonska, Modernism, ideology and literature, national identity.*

УДК 821.161.2-94:39

Тетяна Олещенко

ПРАВО НА ПЕРШІСТЬ

У статті йдеться про Ганну Барвінок, письменницю і новаторку, умови, що пробудили її талант, перипетії та обставини, які змусили її взятися за написання перших творів, про роль письменниці-жінки в світі «чоловічої літератури» та місце Ганни Барвінок як творця етнографічної прози в українській літературі. Ганна Барвінок розпочала свій творчий шлях під впливом чоловіка Пантелеймона Куліша, який підштовхнув дружину до творчої роботи, тим самим зумовивши появу в українській літературі нового імені і нового літературного напрямку. Лише об'єктивні обставини затримали тріумфальний письменницький дебют Ганни Барвінок. Письменниця ніколи не погоджувалася з твердженням щодо свого учеництва у Марка Вовчка (псевдонім, справжнє ім'я — Марія Олександрівна Вілінська (1833–1907), автор «Народних оповідань», яку називають першою жінкою в українській літературі), наголошуючи на власному праві на першість. Іронія долі полягає в тому, що саме Пантелеймон Куліш, чоловік Ганни Барвінок, увів в українську літературу Марка Вовчка. Ганна Барвінок друкувалася переважно у журналах, а намір Куліша підготувати до видання її твори так і залишився наміром. Перше ж повне видання творів письменниці у 1902 р. здійснив друг та письменник, громадський і культурний діяч Борис Грінченко.

Ключові слова: *Ганна Барвінок, українська література, оповідання, літературна творчість, етнографічна проза.*

Ганна Барвінок (Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш, 1828–1911) — одна з найперших письменниць-жінок в українській літературі. Вона започаткувала жіночу літературу, яка посприяла появі феміністичного руху в Україні (хоча сама Ганна Барвінок була далеко від фемінізму). З'явилися такі імена як Марко Вовчок (Марія Вілінська), Олена Пчілка (Ольга Косач), Марія Загірня (Марія Грінченко), Леся Українка (Лариса Косач-Квітка), Наталія Кобринська, Ольга Кобилянська, Климентина Попович, Євгенія Ярошинська, Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер), Катря Гриневичева (Катерина Гриневич) та інші. Свого часу Ганна Барвінок була широко відомою, але сьогодні, на жаль, її творчості приділяється значно менше уваги, ніж вона заслуговує. Творець етнографічної прози, етнограф і фольклорист, Ганна Барвінок по праву заслуговує на першість серед жінок-письменниць української літератури.

1847 рік став знаковим для Олександри Білозерської. Вона вийшла заміж за Пантелеймона Олександровича Куліша (1819–1897), відомого українського письменника і громадського діяча. Після весілля молоді вирушили за кордон. Шлях їх

пролягав через Київ, де відбулася зустріч Кирило-Мефодіївського товариства, і Варшаву.

Подорож до Варшави стала доленосною для Олександри Білозерської-Куліш — вона почала писати. У спогадах письменниця згадує, що одразу після від'їзду з Києва чоловік дав їй «зшиток і олівець», щоб вона записувала все, що почує чи побачить [2, 305]. Цих Кулішевих настанов Ганна Барвінок дотримувалася все життя — записувала із народних уст. І в листуванні з Б.Д. Грінченком наголошувала на тому, що Куліш був її учителем і саме завдяки йому вона сформувалася як письменниця. У листі до Б.Д. Грінченка навесні 1900 р. Олександра Куліш писала: «Се ж не я, а моя дружина росте угору. Що мав силу создати — впихнуть мені трохи своєї душі і високого почуття до свого рідного. Я радю, що оправдала його надії» [4]. Пантелеймон Куліш всіляко підтримував її. «... Моя неоцінна дружина і поощряла, кажучи, що довіку будеш “зеленьким барвіночком”», — писала Ганна Барвінок Б.Д. Грінченку у листі від 11 травня 1900 р. [6].

Олександра Білозерська-Куліш (майбутня Ганна Барвінок) відчувала невпевненість

і сумніви у собі, у своїх літературних здібностях, не розуміла, що і як треба записувати. Згадуючи свій тодішній психологічний стан, Ганна Барвінок пише: «І праця гнітила мене. Не берусь я за олівець! Але ж надужити увагу і прихильність до мене Куліша, не уважити таке неухильне прохання, і уперте, тверде слово його, того чоловіка, перед котрим я завжди бажала б бути найкращою, як найяскравішою, поважнішою, мучило мене. Перемогти у собі гонор самолюбства та йти під впливом дужчого треба було, хоч і будши дуже скромною, невпевненою в собі, не признаючи за собою ні літературних здібностей, ніяких знаній, освіти, а головне те, що я нічого і не вбачала перед собою такого, щоб мене особисто вразило» [2, 305]. В той час вона створила своєрідний культ із образу свого чоловіка. Куліш був її кумиром, об'єктом поклоніння, тому вона не могла і не хотіла його розчарувати і ухилитися від його завдання.

Несподівано знайшлася і тема для записів. Подорожуючи, молоде подружжя потрапило у негоду і змушене було зупинитися у корчмі. Там Олександра Куліш побачила слугу Остапа: «У кімнату до нас, серед сього урагану, з'являється тихая, як голубка, замучена постать, хоч і зброя у неї мужествена. З боку висів на ремні великий у ножнах ніж, як у гайдамаки: сам коренастий, середнього зросту. Його убрання зовсім не стосується до першого мого враження. При сьому на йому свитина внизу та постолі, з котрих стирчить солома, і чвакають вони з якимсь свистом та зоставляють болотяні калюжі сліду» [2, 307].

Ця зустріч справила величезне враження на Ганну Барвінок: «Се душу мою вражає. Я таких ще по хуторах в кріпацтві не вбачала і убогих; і душа моя загорілась особливим жалем спочування і нахилила мене до його. Я хочу сю голубицю принадити до себе та втягнути її в дружні розмови зо мною. В сьому, мов тихому кволуому серці, таївся цілий ад, який зібрався з різних джерел — кривд людських, люджерів та жовчі. Нещаслива його доля! Мені вдалось зробити дещо для його — полегшити його убогу душу гарячим співчуванням...» [2, 307].

Випадкова зустріч із змученим кріпаком стала поштовхом для початку її літературної творчості: «От коли перо моє вперше гірко долю намалювало; звідкіль я її зрозуміла? Бо до того часу я такої на людях не виділа й не чувала. Може того вперше й не квапилась писати, ще дуже молода була. А се сама доля моя, мабуть, про мене піклувалась і підготовляла мене ще й до гіршого в моїм житті — несподіваного» [2, 307]. З'явилася тема, яку Олександра Куліш довго шукала і нарешті знайшла. Свої записи вона показала чоловікові і братові. Вони порадили їй «не кидати пера» [2, 307].

Подорожні враження 1847 р. лягли в основу першого оповідання Ганни Барвінок. Це оповідання

мало два варіанти. Перший варіант — нарис «СВолыни» — був надрукований в журналі «Основа» за січень 1861 р. за підписом «Анна Барвінок» (без вказівки дати написання) російською мовою, а діалоги — українською. Борис Грінченко у виданні творів Ганни Барвінок «Оповідання з народних уст» (К., 1902) помістив другий варіант під назвою «Жидівський кріпак», який був повністю перекладений українською мовою, і поставив дату публікації, як дату написання оповідання. В листі до Б.Д. Грінченка від 12 липня 1900 р. письменниця зазначає: «“Жидівський кріпак” повинен бути “З Волині”» [7].

Нарис «С Волыни» повніший за оповідання «Жидівський кріпак». Там, крім епізоду з кріпаком Остапом є ще опис Рудненської станції, Житомира і Новоград-Волинська, де Ганна Барвінок зупинялася в 1847 році під час подорожі до Варшави. На Рудненській станції Олександра Куліш познайомила із станційним смотрителем і його матір'ю: «Мать станционного смотрителя — полька, очень добродушная старушка; черты лица приятные: видно, в молодости была очень хороша собою» [1, 283]. Молоду жінку вразила її доброта, безкорисність, прагнення допомогти: «После узнали мы, что добрая старушка, с сыном, сами живут очень бедно, никогда не покупают себе говядины и даже не в состоянии держать для проезжающих вилку и нож!.. а между тем сколько в этом голосе было выражено готовности и неподдельного радушия — отогреть путешественников и накормить их, совершенно бескорыстно» [1, 283–284]. Наступну зупинку зробили у Житомирі. Найяскравіше враження у письменниці — липова аля на виїзді з міста.

Під'їжджаючи до Новоград-Волинського, Олександра Куліш перебувала у піднесеному настрої, який, утім, несподівано кардинально змінився. Не маючи змоги переїхати через річку, мандрівники змушені були зупинитися на ночівлю у корчмі. Там вони і побачили Остапа, вигляд якого боляче вразив Олександру. Але найбільше її засмутило усвідомлення того, що такий Остап не один, що їх дуже багато. Спершу побачене і почуте породило думку: «Не лучше ли было бы нам и не знать о твоём существовании?» [1, 292]. А вже потім це усвідомлення вилилось у літературну творчість.

Образ кріпака Остапа, якого пан віддав служити євреєві-корчмареві, що знущується з нього, — перший яскравий трагічний образ у творчості Ганни Барвінок. Пізніше таких образів буде багато. Найчастіше це жінки, які потерпають від домашнього насильства, п'янства чоловіка (Параска Духанівна із «Хатнього лиха», Стеха із «П'яниці»). Як правило, причиною недолі жінки стають соціальні фактори (Оленка із «Русалки», Степанида із «Нещасливої долі»). Деякі з них, борючись з обставинами, все-таки здобувають кращу долю

(«Королівщина»). Недаремно Б.Д. Грінченко назвав Ганну Барвінок «поетом жіночого горя» [3].

Таким чином, вже дорогою до Варшави Олександра Білозерська-Куліш почала формуватися як письменниця етнографічного напрямку і стилю. Вона завжди говорила, що лише «записує з народних уст», як вчив її чоловік — П.О. Куліш.

Все своє життя Олександра Білозерська-Куліш була вірною помічницею Пантелеймона Куліша, створивши своєрідний його культ і підкреслюючи, що «щаслива була його щастям» [2, 308]. Після смерті чоловіка Олександра Куліш всю енергію спрямувала на видання його спадщини, забороняючи будь-яке редакторське втручання в його твори. У листі до Б.Д. Грінченка від 26 серпня 1900 р. вона пише: «Я не думаю про себе — буде час ... а про мою дружину. Він 50 р[оків] працював і не по цеглині носив — нехай йому і честь хоть тепер буде. Всяка його кома дорожча мого писання» [8]. Їй хотілося, щоб він зайнявся виданням всіх творів П.О. Куліша, але її задумам не судилося втілитися у життя: Борис Грінченко, який займався підготовкою «Словаря української мови», одразу після закінчення роботи над ним помер.

Ганна Барвінок ніколи не прагнула бути на перших ролях в українській літературі. Власне життя вона присвятила своєму чоловікові. Що до літературного процесу, то її дуже хвилювала незначна кількість жінок-письменниць в українській літературі. Іноді вона навіть докоряла українкам за їх інертність. У листі від 25 листопада 1901 р. до Б.Д. Грінченка Ганна Барвінок нарікала: «Чого українки такі мовчазні? Уже й народ ворушиться, пише дехто і так понаписував, що і в “Щирі Сльози” не можна помістити — безграмотно і непоетично. А наші інтелігентні українки мовчать. Чи вже ж він для їх не писав, про їх не журились? А Ваша дружина (йдеться про Марію Загірню. — Т. О.) як владіє пером — і не хоче однієї сльози проронити ... Довго ще наша Україна буде німа!.. Треба ж комусь початок зробити. Вовчок, я вийшли перші з своїми оповіданнями, хоч я і несміливо, а тепер скільки письменниць!.. Да і Вовчок спершу несміло, а моя дружина підбодрила, злаштовала» [9].

Ганні Барвінок дуже не подобалось, коли її порівнювали з Марком Вовчком (псевдонім

письменниці Марії Олександрівни Вілінської, в заміжжі — Маркович). Особливо Олександрю Куліш ображало, що Марка Вовчка називали першою українською письменницею, а Ганну Барвінок — її ученицею. Такі твердження вона категорично спростовувала. Натомість письменниця завжди підкреслювала свою першість, наголошуючи, що вона «не доїхавши ще до Варшави, зробилась письменницею» [2, 307], тобто мається на увазі поїздка 1847 р. В одному з листів до Б.Д. Грінченка Ганна Барвінок звертає увагу: «Чи Ви завважили, що Г. Барвінок із жіноцтва перша виступила на літературне поприще? А потім уже Вовчок. Да і хто його знає, і тепер двоє яко толкують, чи то вона, чи то чоловік її писав? Суміння бере, щоб московка так швидко оволоділа знанням нашої мови, нравів, звичаїв. Д[обродій] Жемч[ужников] і довго вештався по Україні — і тож багато помилявся. А тож і надила до себе молодичь, іще й їй горем хвалилися ... хто його знає. У нас і свої до ладу не знають і не хочуть знати. Я думаю, між паперами її дружини були ж чорнові рукописи» [10]. 11 грудня 1905 р. вона пише Грінченкові: «Ще ж треба сказати, що і стареньку бабусю Г. Барвінок забули. А вона ж перша відкрила шлях до писання — перша з жіноцтва почала» [11].

Найбільше ж Ганна Барвінок пишлася словами М. Костомарова, переданими їй братом Василем. Ці слова письменниця наводить у листі від 4 квітня 1900 р.: «Одного разу вбіг до мене Костомаров, мов несамовитий, та й кричить: “Знаете ли, что за талант у Алекс[андры] Мих[айловны]! Удивительный!.. Она выше Марка Вовчка!.. И язык у неё лучше, искреннее, проще, — и народ изображает вернее!”» [5].

Олександра Білозерська-Куліш стала основоположницею етнографічного напрямку в літературі, описуючи реалії тогочасного життя. Виконуючи настанови чоловіка і записуючи все, що бачить, вона збирала матеріал для своїх майбутніх оповідань. І лише об'єктивні обставини (арешт чоловіка, клопотання за його майбутне, заслання до Тули, куди Олександра поїхала разом із чоловіком) затримали появу в українській літературі нового гучного імені — Ганна Барвінок.

ДЖЕРЕЛА

1. Барвінок А. С Вольни / А. Барвінок // Основа. — 1861. — Январь. — С. 283–292.
2. Барвінок Г. Приїзд до Києва на перепутті до Варшави / Г. Барвінок // Українська хата. — 1911. — Липень–серпень. — С. 303–317.
3. Грінченко Б. Поет жіночого горя О.М. Кулішева // Ганна Барвінок. Збірник. До 170-річчя від дня народження. — К. : Рада, 2001. — 556 с. — С. 374–388.
4. Лист до Б.Д. Грінченка (кінець березня — початок квітня 1900 року) // ІР НБУВ. — Ф. III. — № 38094.
5. Лист до Б.Д. Грінченка від 4 квітня 1900 року // ІР НБУВ. — Ф. III. — № 38095.
6. Лист до Б.Д. Грінченка від 11 травня 1900 року // ІР НБУВ. — Ф. III. — № 38100.

7. Лист до Б.Д. Грінченка від 12 липня 1900 року // ІР НБУВ. — Ф. III. — № 38107.
8. Лист до Б.Д. Грінченка від 26 серпня 1900 року // ІР НБУВ. — Ф. III. — № 38110.
9. Лист до Б.Д. Грінченка від 25 листопада 1901 року // ІР НБУВ. — Ф. III. — № 38035.
10. Лист до Б.Д. Грінченка від 1902 року (?) // ІР НБУВ. — Ф. III. — № 37983.
11. Лист до Б.Д. Грінченка від 11 грудня 1905 року // ІР НБУВ. — Ф. III. — № 37954.

REFERENCES

1. Barvinok A. (1861). S Volyni. Osnova, s. 283–292.
2. Barvinok H. (1911). Pryzid do Kyieva na pereputti do Warshavy. *Ukrainska hata*. Lypen–serpen, s. 303–317.
3. Hrinchenko B. (2001). Poet zhinochoho horia O.M. Kulisheva. Hanna Barvinok. Zbirnyk. Do 170-richchia vid dnia narodzhennia. Kyiv, Rada, ss. 374–388.
4. Lyst do B.D. Hrinchenka (kinetz bereznia — pochatok kvitnia 1900 roku). IR NBUV, F. III, № 38094.
5. Lyst do B.D. Hrinchenka vid 4 kvitnia 1900 roku. IR NBUV, F. III, № 38095.
6. Lyst do B.D. Hrinchenka vid 11 travnia 1900 roku. IR NBUV, F. III, № 38100.
7. Lyst do B.D. Hrinchenka vid 12 lypnia 1900 roku. IR NBUV, F. III, № 38107.
8. Lyst do B.D. Hrinchenka vid 26 serpnia 1900 roku. IR NBUV, F. III, № 38110.
9. Lyst do B.D. Hrinchenka vid 25 lystopada 1901 roku. IR NBUV, F. III, № 38035.
10. Lyst do B.D. Hrinchenka vid 1902 roku (?). IR NBUV, F. III, № 37983.
11. Lyst do B.D. Hrinchenka vid 11 hrudnia 1905 roku. IR NBUV, F. III, № 37954.

Татьяна Олещенко

ПРАВО НА ПЕРВЕНСТВО

В статье речь идет о Ганне Барвинок, писательнице и новаторе, условиях, пробудивших ее талант, перипетиях и обстоятельствах, заставивших ее взяться за написание первых произведений, о роли писательницы-женщины в мире «мужской литературы» и месте Ганны Барвинок как создателя этнографической прозы в украинской литературе. Ганна Барвинок начала свой творческий путь под влиянием мужа Пантелеймона Кулиша, который подтолкнул жену к творческой работе, тем самым обусловив появление в украинской литературе нового имени и нового литературного направления. Лишь объективные обстоятельства задержали триумфальный писательский дебют Ганны Барвинок. Писательница никогда не соглашалась с утверждением о своем ученичестве у Марко Вовчок (псевдоним, настоящее имя — Мария Александровна Вилинская (1833–1907), автор «Народных рассказов», которую называют первой женщиной в украинской литературе), подчеркивая свое право на первенство. Ирония судьбы заключается в том, что именно Пантелеймон Кулиш, муж Ганны Барвинок, ввел в украинскую литературу Марко Вовчок. Ганна Барвинок печаталась преимущественно в журналах, а намерение Кулиша подготовить к изданию ее произведения так и осталось намерением. Первое же полное издание произведений писательницы в 1902 г. осуществил друг и писатель, общественный и культурный деятель Борис Гринченко.

Ключевые слова: Ганна Барвинок, украинская литература, рассказ, литературное творчество, этнографическая проза.

Tetyana Oleshchenko

RIGHT FOR PRIMACY

The article is about Hanna Barvinok, the writer and innovator. It covers the conditions that awakened her talent; peripeties and circumstances that made her write her first works; the role of a female writer in the world of “male literature”; and the historical place of Hanna Barvinok as a creator of ethnographic prose in Ukrainian literature. Hanna Barvinok started her creative path under the influence of her husband Panteleimon Kulish. He inspired and pushed her to pursue a creative career, thus giving Ukrainian literature the new name and the new literary style. Only the objective reasons delayed the triumphal writer's debut of Hanna Barvinok. She always denied the version that she was the pupil of Marko Vovchok (the alias of Maria Oleksandrivna Vilinska (1833–1907), the author of “Folk Short Stories» and allegedly the first woman in Ukrainian literature) and claimed her right for a primacy. By the ironic twist of fate,

it was Hanna Barvinok's husband, Panteleimon Kulish, who brought Marko Vovchok into Ukrainian literature. Kulish put a lot of time and resources to arrange printing the "Folk Short Stories», the first collected stories by Marko Vovchok. But he never found a time or desire to help his own wife, associate and assistant who always stood by him. Hanna Barvinok printed her works primarily in magazines, and Kulish's intentions to prepare for publishing Hanna Barvinok's works remained only intentions. The first complete publication of her works in 1902 was done by her friend, the writer and socio-cultural activist Borys Grinchenko.

Key words: *Hanna Barvinok, Ukrainian literature, short story, literary work, ethnographic prose.*

УДК 821.161.2-6.09«18/19»

Інга Погребняк

УКРАЇНОЦЕНТРИЗМ ЕПІСТОЛЯРІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ. (СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті проаналізовано україноцентричний вектор епістолярію через призму семіотичного аспекту. З'ясовано провідні україноцентричні особливості письменницького епістолярію кінця ХІХ — початку ХХ ст., визначено, що саме листування стає для багатьох митців відкритою трибуною обговорення найсуттєвіших соціально-політичних питань часу.

Ключові слова: *семіотика, знакова система, знак, україноцентризм, епістолярій.*

Постановка проблеми. Основними тенденціями сучасного українського літературознавства є зацікавлення комплексним вивченням методів, прийомів, напрямів, течій, зокрема семіотичних підходів, які дають змогу дешифрувати знакову систему певних явищ. Процеси, які пов'язані з передачею, зберіганням і переробкою інформації в природі та суспільстві, протікають з використанням знакових систем чи позасистемних (ізолюваних) знаків, тобто є семіотичними. Інтереси семіотики поширюються на людську комунікацію, зокрема на епістолярій, що й зумовлює актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семіотика — наука про різні знаки й системи знаків (мовні й немовні), що їх використовують в людському суспільстві для передавачі інформації [1, 1114]. Крім базового визначення як «вивчення знаків», серед провідних науковців-семіотиків існують значні відмінності стосовно того, що семіотика в себе включає. Одним з найпопулярніших є твердження Умберто Еко про те, що «семіотика пов'язана з усім, що може бути сприйнято як знак» [2, 7]. Семіотика включає дослідження не лише про те, що ми називаємо знаками в повсякденній мові, але й щось, що означає щось інше. В семіотичному сенсі знаки набувають форму слів, образів, звуків, жестів, об'єктів.

Сучасні вчені вивчають знаки не ізолювано, а як частину семіотичних знакових систем, вони

досліджують проблеми щодо створення значення і реальності (дійсності). Теорії знаків (чи символів) з'являлися протягом історії філософії з давніх часів. Одне з перших послань на семіотику як галузь філософії з'являється в есе Джона Локка «Про людське розуміння» у 1690 р. Дві основні традиції в сучасній семіотиці трактуються у працях швейцарського лінгвіста Фердинанда де Соссюра і американського філософа Чарлза Сандерса Пірса. Соссюрівський термін «семіологія» (взятий з його рукописів) датується 1894 р., проте перше видання його курсу із загальної лінгвістики, опубліковане посмертно в 1916 р., містить інформацію про те, що «можна уявити собі науку, яка вивчає роль знаків як частини суспільного життя. Це буде частиною соціальної психології, а отже, і загальної психології. Назвемо це семіологія (від грец. *semeion* — «знак»)» [3].

Водночас, якщо для лінгвіста Соссюра семіологія була «наукою, що вивчає роль знаків як частини суспільного життя», то філософ Чарлз Пірс у дослідженнях, які він назвав «семіотичними», визначив «формальне вчення про знаки», яке тісно пов'язане з логікою [4, 227]. Пірс і Соссюр широко трактуються як засновники семіотики, які визначили дві основні теоретичні традиції. Термін «семіологія» Соссюра використовується для позначення соссюрівської традиції, а термін «семіотика» відносять до традиції Пірса.